KRIPTOVALYUTALARNING GLOBAL IQTISODIYOTDAGI ROLI

Safarov Solixjon Sobirjon o‘g'li
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
magistranti

Qabul qilindi: 01.02.2026 **Tasdiqlandi**: 02.02.2026
Ko‘rib chiqildi: 02.02.2026

XXI asr - yuksak texnologiyalar va innovatsiyalar asridir. Jamiyat hayotining barcha sohalari o‘zgarmoqda, transformatsiyalanmoqda va yangilanmoqda. Axborot texnologiyalari tobora ommalashib, jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Iqtisodiyot ham bundan mustasno bo‘lmadi, shu sababli pul mablag‘lariga ham o‘zgarishlar yetib keldi, ya’ni yangi raqamli valyuta paydo bo‘ldi. Biz talab, ma’lumki, taklifni yuzaga keltiradigan bozor tizimi sharoitida yashaymiz. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy axborot jamiyati an’anaviy pullarga nisbatan yanada innovatsion bo‘lgan yangi moliyaviy to‘lov vositasining paydo bo‘lishiga muhtoj edi. Ana shu to‘lov vositasi sifatida yangi raqamli valyuta - kriptovalyuta vujudga keldi.

Ushbu moliyaviy turning paydo bo‘lishi uchun poydevor hali XX asr oxiridayoq qo‘yila boshlangan. 1983 yilda Stefan Brends va Devid Chaum tomonidan elektron pul vositalaridan foydalanish konsepsiyasi taklif qilingan va e’lon qilingan. Mazkur konsepsiya kriptovalyuta bevosita mavjud bo‘lgan va amalga oshiriladigan iqtisodiy sohaning asosini shakllantirdi. Biroz keyinroq “DigiCash” kompaniyasi birinchi marta kriptografik tizim asosida ma’lum darajada noma’lum va anonim bitimlarni amalga oshirish uchun tizim ishlab chiqdi va qo‘llay boshladi. 1997 yilda Adam Bak tomonidan bloklar tizimi va butun blokcheyn zanjirlarining asosi ishlab chiqildi. Bu asos kriptovalyutaning paydo bo‘lishiga yo‘l ochgan juda katta qadam bo‘ldi. 1998 yilda Nik Sabo va Vey Day o‘z konsepsiyalarida ilk kriptografik moliyaviy tizimlar g‘oyasini tavsiflab berdilar.

Kriptovalyuta haqidagi nisbatan zamonaviy tushuncha 2008 yilga to‘g‘ri keladi. O‘sha paytda istiqbolli va mashhur IT-mutaxassislardan iborat juda tor doira yangi raqamli pul birligini yaratish haqida o‘ylay boshladi. Agar Satoshi Nakamoto o‘z maqolasida kriptografiya asosida pul birliklarini yaratish konsepsiyasini, ya’ni “kriptopullar konsepsiyasi”ni bayon etmaganida, bu g‘oyalar amalga oshmay qolishi mumkin edi. Mazkur shaxs kriptovalyutaning, xususan Bitcoin’ning asoschisi hisoblanadi. Bir yil o‘tib, birinchi kriptovalyuta tarmog‘i - bugungi kunda mashhur bo‘lgan Bitcoin tarmog‘i ishga tushirildi, keyinchalik esa elektron hamyonlar paydo bo‘ldi. Biroq “kriptovalyuta” atamasining o‘zi 2011 yilda “Forbes” jurnalida Bitcoin tizimiga bag‘ishlangan “Crypto currency” (“Kriptografik valyuta”) nomli maqola chop etilgandan so‘ng paydo bo‘ldi.

Kriptovalyuta - bu virtual (elektron) detsentralizatsiyalashgan pul birliklari bo‘lib, ular o‘ziga xos kriptografik koddan iborat. Kriptografik kod blokcheyn hisoblanadi, u esa o‘zaro bog‘langan bloklar (yacheykalar) ketma-ketligidan iborat. Har bir yacheyka tranzaksiyalar, ya’ni muayyan kriptovalyuta tarmog‘ida muayyan tanga bilan amalga oshirilgan bitimlar haqidagi ma’lumotlarni saqlaydi. Shu yerdan xulosa qilish mumkinki, blok ma’lum bir valyuta haqida axborot saqlaydi, blokcheyn esa barcha tangalar haqidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi, chunki u bloklar majmuasidan iborat. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, kriptografik kod faqat virtual shaklda mavjud bo‘lib, kriptovalyuta hech qanday moddiy analogga ega emas.

Ushbu moliyaviy turning afzalliklariga quyidagilar kiradi:

1. Ushbu valyuta bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarning universalligi va yuqori tezligi. Bunda vositachilar xizmatlariga ehtiyoj yo‘q, operatsiyalar qiymati esa minimaldir.

2. Kriptovalyutani daromad olish vositasi va moliyaviy aktiv sifatida ko‘rib chiqish va qo‘llash imkoniyati. Bu imkoniyat valyuta qazib olish jarayonining tobora murakkablashib borishi bilan izohlanadi, ya’ni uning qiymati oshib borish tendensiyasi kuzatiladi. Masalan, 2010 yil boshida 1 Bitcoin taxminan 0,0025 AQSH dollariga teng bo‘lgan. Hozirgi kunda esa 1 Bitcoin uchun taxminan 8000 AQSH dollari taklif etilmoqda.

3. Kriptovalyutani investitsiya vositasi sifatida qo‘llash imkoniyati. Bugungi kunda dunyoning ko‘plab investitsiya fondlari va bank muassasalari bitkoinga investitsiya kiritmoqda.

4. Xarid qobiliyatining oshishi. Turli mamlakatlarda kriptovalyuta asta-sekin muayyan huquqiy maqomga ega bo‘lib borayotgani sababli, dunyo bo‘ylab kriptovalyuta bilan to‘lov qilish mumkin bo‘lgan savdo nuqtalari soni kun sayin ortib bormoqda (Lixuta V., Kaplan A., Gadomskiy D., Korol K., Geletkanich O., Gavrilyak O., Otter T. Kriptovalyuta biznesini huquqiy tartibga solish. Axon Partners va ForkLog Research kompaniyalari hisoboti, 2017 yil fevral).

Barcha yuqorida keltirilgan jihatlarga qaramasdan, kriptovalyuta ham har qanday pul birligi kabi bir qator kamchiliklarga ega:

1. Valyuta kursining tez o‘zgaruvchanligi. Kriptovalyuta kursi bir necha kun ichida ham keskin oshib yoki pasayib ketishi mumkin.

2. Investitsiyalarni yo‘qotish ehtimoli. Ko‘pchilik mamlakatlar qonunchiligida kriptovalyutadan foydalanuvchi birjalar faoliyati davlat tomonidan qat’iy tartibga solinmagan. Shu sababli bunday birjalar bankrot bo‘lgan taqdirda omonatchilar o‘z mablag‘larini yo‘qotishi mumkin.

3. Ayrim davlatlar tomonidan taqiqlarning joriy etilishi, ya’ni ba’zi mamlakatlar hududida kriptopullardan foydalanish imkoniyatining yo‘qligi.

4. Ushbu moliyaviy vositalar kriptovalyutani mayning qilish (inglizcha “mining” - qazib olish) orqali yaratiladi, ya’ni murakkab matematik masalalarni yechish natijasida yangi axborot bloklari ochiladi, ular ma’lum ketma-ketlikdagi

birlik va nollardan iborat bo‘ladi. Albatta, inson uchun bunday masalalarni yechish juda qiyin, ba’zan esa imkoniyatsiz, ammo hisoblash texnikasi bu vazifani muvaffaqiyatli bajara oladi.

Shuni ta’kidlash kerakki, bunday noyob masalalar soni cheklangan bo‘lib, qancha ko‘p masalalar yechilsa, yangilarini topish shunchalik qiyinlashadi. Ushbu holatdan kelib chiqqan holda, kriptovalyuta qanchalik ko‘p qazib olinsa, uning qiymati shunchalik oshib boradi, chunki qazib olish jarayoni tobora murakkablashib boradi. Bu taxmin hozirgi valyuta kursi va tarixiy misol bilan ham tasdiqlanadi. Bitkoin orqali amalga oshirilgan birinchi xarid pitssa bo‘lib, uning narxi taxminan 25 AQSH dollarini tashkil etgan. Ushbu pitssa uchun xaridor taxminan 10000 bitkoin to‘lagan. Hozirgi bitkoin qiymatini hisobga olsak, ushbu pitssaning narxi bir necha million AQSH dollarini tashkil qiladi.

Bugungi kunda kriptovalyutaning juda ko‘p turlari mavjud. Quyidagilarni alohida ta’kidlash mumkin: Bitcoin (BTC) - kriptovalyutaning eng mashhur turi bo‘lib, raqamli valyutaning asoschisi hisoblanadi. U butun dunyo bo‘ylab kriptovalyutalar orasida ommalashgan va ko‘plab mamlakatlarda davlat darajasida tan olingan. Shuningdek, ushbu kriptopul eng qimmat tur hisoblanib, 1 BTC taxminan 8000 AQSH dollariga teng. Ethereum (ETH) - bitkoinning asosiy raqobatchisi hisoblanadi. Ushbu kriptovalyuta ham juda mashhur. ETH ishlab chiquvchisi - Vitalik Buterin. Efirium bitkoinning forki emas, balki o‘zining noyob kodiga ega. Uning kursi taxminan 470 AQSH dollarini tashkil etadi. Ripple (XRP) - ommalashuv darajasi bo‘yicha uchinchi o‘rinda turadigan kriptovalyuta. 2012 yilda yaratilgan. Uning asosiy afzalligi - XRP protokolining soddaligi bo‘lib, u elektron bank tuzilmalari va to‘lov tizimlarida keng qo‘llaniladi. 1 XRP kursi taxminan 0,6 AQSH dollariga teng. Shuningdek, Litecoin (LTC), NEM (XEM), Dash (DASH) kabi boshqa ko‘plab kriptovalyutalar ham mavjud.